5. Загребельний П. Євпраксія / П.Загребельний // Загребельний П. Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 4.: Євпраксія. День для прийдешнього. – 1980. – С. 5-272.

6. Загребельний П. Смерть у Києві / П.Загребельний // Загребельний П. Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 3. Смерть у Києві. Первоміст. – 1980. – С. 6-430.

7. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р.Козеллек. – К.: Дух і літера, 2005. – 380 с.

8. Семків Р. "Втеча" істини. Умберто Еко, "Ім'я троянди"; Павло Загребальний, "Смерть у Києві" / Р.Семків // Семків Р. Фрагменти: есеї. – К.: Смолоскип, 2001. – С. 70-77.

9. Слабошпицький, М. За гамбурзьким рахунком: Читацькі маргіналії та варіації на тему Павла Загребельного / М.Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2004. – 223 с.

10. Фащенко В. Павло Загребельний. Нарис творчості / В.Фащенко. – К.: Дніпро, 1984. – 207 с.

УДК: 821. 161. 2: 82-311.6

ЕЛЕМЕНТИ ГОТИЧНОЇ ПРОЗИ У ТВОРЧОСТІ М.КОСТОМАРОВА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ "КУДЕЯР")

Терехова І.О., к. філол. н, ст. викладач

Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського

У статті доведено новаторство М.Костомарова-прозаїка, розглянуто вплив західноєвропейського готичного роману на його творчість, виявлено такі ознаки готичної прози в повісті-хроніці "Кудеяр": психологічна загостреність, драматизм сюжетних ліній, постійне нагнітання жаху, функціонування образів-символів: хата, в'язниця, палац.

Ключові слова: проза, готика, сюжет, злочин.

Терехова И.А. ЭЛЕМЕНТЫ ГОТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ В ТВОРЧЕСТВЕ Н.КОСТОМАРОВА (НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ "КУДЕЯР") / Таврический национальный университет им. В.И.Вернадского, Украина.

В статье доказано новаторство Н.Костомарова-прозаика, рассмотрено влияние западноевропейского готического романа на его творчество, определены такие признаки готической прозы в повести-хронике "Кудеяр": психологическая обостренность, драматизм сюжетных линий, постоянное нагнетание страха, функционирование образов-символов: дом, тюрьма, дворец.

Ключевые слова: проза, готика, сюжет, преступление.

Terekhova I.A. ELEMENTS OF GOTHIC FICTION IN THE WORKS OF N.KOSTOMAROV (FOR EXAMPLE THE STORY "KUDEYAR") / Taurida National V.I.Vernadsky University, Ukraine.

In article is proved innovation N.Kostomarov-writer, considered the influence of Western Gothic novel on his work, identified such signs Gothic fiction in the novel-chronicle "Kudeyar": psychological acuteness, dramatic storylines, the constant injection of fear, the functioning of the images of characters: the house, prison, palace.

Keywords: prose, gothic, theme, a crime.

Готичний роман, або ще як його називають роман жахів, уперше з'явився в західноєвропейській та американській літературі на рубежі XVIII та XIX ст. і став предтечею романтизму. Поява готичної прози в літературі здебільшого зумовлена реакцією на естетичну доктрину просвітницького реалізму, провідне гасло якого – орієнтація на раціональне. За слушним спостереженням Н.Соловйової, готичне виникло в період загрози надмірної інтелектуалізації та бурхливого промислового розвитку [1, 85]. У другій половині XVIII століття роман став предметом експерименту, тому готичні традиції набули відповідного втілення в цьому жанрі.

Перший готичний роман "Замок Отранто" з'явився в 1764 р. в Англії, автором якого був Х.Уолпол. Варто сказати, що цей жанр користувався популярністю серед читацької аудиторії. За класифікацією М.Саммерса готичний роман існував у трьох модифікаціях: роман історичний, роман жахів, роман сентиментальний. Але сучасна дослідниця О.Матвієнко розширює цю класифікацію. Вона виділяє ще такі жанри: філософський, сповідальний, науково-фантастичний романи (М.Шеллі), психологічний роман / новела і детектив (Ч.Діккенс, Г.Джеймс), побутовий роман і роман виховання (Дж.Остен), роман-дискусія (Т.Л.Пікок), алегорична казка і притча (О.Уайльд) [2, 15].

Основна ознака готичної прози – зображення надприродного, жахливого, що постійно тримає читача в напрузі. Специфіка такого роману виявляється передусім у "потрійному ефекті таємниці, жаху й напруженого очікування (mystery, horror and suspese)" [2, 7].

Готичний роман є предметом вивчення в роботах О.Матвієнко, Х.Денисюк, О.Білоус, І.Лімборського та ін. Зокрема, О.Матвієнко в дисертації "Традиції готики в англійській літературі XIX століття" визначає вплив готичного роману на подальший розвиток англійської прози XIX століття, аналізує етапи еволюції готики, особливості й форми її вкорінення в інших жанрах, стилях, з'ясовує жанрову специфіку пародії на роман жахів, відбиття в ній рис готичної поетики. О.Білоус виділяє архетипи готичного роману: образ Дому, мотив руйнації, втечі, мрії. Аналізуючи особливості цієї прози, дослідниця зауважує: "з одного боку, готичний роман – це форма авторської (й читацької) втечі у світ феєрій та фантазій, яких так бракує раціоналістичній реальності, а з другого – герої та героїні готичних романів, тікаючи від жахливих монстрів фантастичного виміру, повсякчас шукають підтримки в раціоналістичній системності повсякденного життя у непорушних основах суспільного ладу, втім, на них нерідко чекає розчарування" [3, 197]. О.Матвієнко та О.Білоус розглядають функціонування готичної прози в американській та західноєвропейській літературах, зовсім не акцентуючи на українській літературі. Проте Х.Денисюк у статті "Готичний роман: специфіка жанру" зауважує, що українська готика наскрізь фольклорна й менше, ніж польська, залежна від західних зразків [4, 292]. Одним із перших, хто розпочав дослідження готичної прози в українській літературі, був І.Лімборський. Він розглядає західноєвропейський готичний роман у контексті міжлітературних зв'язків [5].

У сучасному літературознавстві майже ніхто не досліджує творчість М.Костомарова у зв'язку з проблемами готики. Щоправда, М.Яценко, аналізуючи прозу письменника, слушно наголошує, що в повісті "Кудеяр" "певною мірою позначилася й стилістика готичного роману, представленого (саме в 70-х роках) в українській літературі "Марком Проклятим" О.Стороженка, тематично близьким до загаданих творів Костомарова" [6, 352].

Малорозробленість, відсутність окремих робіт, спеціально присвячених вивченню російськомовної прози М.Костомарова в контексті готичного роману визначає наукову новизну запропонованого дослідження. Основними завданнями статті є: узагальнити і доповнити існуюче уявлення про генезис та ознаки готичної прози; визначити художній рівень історичної прози М.Костомарова; розглянути художній світ повісті "Кудеяр" М.Костомарова крізь призму поетики готичного роману; довести новаторство М.Костомарова-прозаїка на рівні поетики і художньої структури повісті, особливостей образної системи тощо.

Ім'я М.Костомарова пов'язане із формуванням нової української літератури та етнопсихології. В його багатогранному творчому доробку, а це поезія, проза, драматургія, публіцистика, принцип історизму завжди має місце. Письменник ніби дивиться на світ подвійними очима: митця та історика. Тривалий період М.Костомаров працював з архівними документами, уважно вивчаючи життєві випадки різних епох. Дуже часто це ставало причиною написання його російськомовної прози ("Черниговка", "Сын", "Сорок лет", "Кудеяр").

"Кудеяр" є однією з найбільш яскравих повістей М.Костомарова, де за слушним зауваженням В.Смілянської, "...доволі ....екзотичних барв, драматичних подій, пристрасних, навіть "демонічних" характерів" [7, 457]. Сам автор визначає цю повість як історичну хроніку в трьох книгах, де змальовані події правління царя Івана Грозного. В основу заголовку повісті-хроніки покладено ім'я головного героя – Кудеяра.

Варто сказати, Кудеяр – образ фольклорний, відомий з народних легенд і переказів. Однак це і реальна історична постать, на що вказує М.Костомаров у "Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей". Письменник говорить, що Кудеяр Тишенков був ватагом злочинної зграї, який повідомив Девлет-Гірея про тяжке становище Руської землі, а це послужило причиною походу кримського хана на Московську державу навесні 1571 року. З історії відомо, цар Іван Васильович утік із Москви. А кримський хан зруйнував і спалив столицю. Саме з такою історичною трагедією асоціюється ім'я Кудеяра.

У повісті М.Костомарова художня правда пов'язана із художнім домислом, зокрема у творі розбійника звали Юрієм, а дійсне ім'я стало його прізвищем. Художнім домислом також є і те, що Кудеяр був сином царя Івана Грозного.

Образ головного героя повісті змальовано в дусі традицій готичної прози. Це надлюдина, напівдемонічна істота, наділена надзвичайною богатирською міццю. Кудеяр викликає в оточуючих здивування, захоплення, але одночасно і певний страх перед диявольською природою його сили. У зовнішності цього персонажа майже немає нічого привабливого: навислі брови, суворий погляд, товсті губи, відсутність посмішки, грубі риси обличчя, низький голос. Побачивши Кудеяра, навіть сам цар Іван Грозний зніяковів: "Эка плечища..., а пальцы! А брови какие яростные! Да это просто какое-то чудо лесное, страх водяной!" [8, 154].

У сюжеті твору є багато спільного із готичним романом. Це передусім виявляється в драматизмі колізій, певній таємничості та екстраординарності подій. На початку повісті в царських палатах Івана Грозного в Москві з'являється князь Дмитро Вишневецький разом зі своїми козаками. Він намагається вмовити царя піти в похід проти татар, які неодноразово нападали на українські землі, грабували, знищували та забирали в полон невинних жінок і дітей. В оточенні князя цар бачить дивного велетня-козака, якого звали Юрій Кудеяр. Серед інших козаків він відрізняється неймовірною силою, завзяттям. Кудеяр приїхав у столицю Росії з метою врятувати з татарського полону дружину Настю. Доля посміхається головному герою: у Москві він знаходить свою кохану. Кудеяр радіє, але разом із тим засмучується, оскільки в Насті з'явилася дитина-татарча. Щоб подолати цю ганьбу, Юрій вбиває маленького хлопчика на очах матері. Цей нелюдський, можна навіть сказати звіриний вчинок викликає осуд у князя Вишневецького. Він відмовляється від Кудеяра і говорить, що така людина не може бути козаком. Тоді Юрій присягається російському цареві та залишається йому служити. За добру службу Іван Грозний дарує Кудеярові маєток.

Далі події в повісті розвиваються досить стрімко. Кудеяра зраджують, він опиняється в татарському полоні. Цар не вживає жодних заходів для визволення. Забутий усіма, Кудеяр терпить неймовірні муки у в'язниці. Проте згодом він утікає, рятує життя кримському ханові та знов повертається на службу до Івана Грозного, бо мусить знайти Настю. Але в Москві Кудеяр розчаровується, цар його скривджує, жорстоко глузує над ним, показуючи вбиту дружину. Під враженням побаченого Юрій бажає помститися кривднику. Він збирає розбійницьку ватагу, стає отаманом, знов повертається до кримського хана. Відрікається від християнської віри, приймає іслам і вирушає разом із татарським військом і розбійниками в похід на Москву. Відчуваючи загрозу, цар Іван Грозний тікає зі столиці. А тим часом Москва у полум'ї, Кудеяр і Девлет-Гірей радіють перемозі.

Однак тут незвичний поворот у сюжеті твору. На початку повісті Кудеяр не знав таємниці свого походження. Змалку його визволили з татарського полону козаки. За місцем знайдення дитині дали прізвище Кудеяр. Хлопчика виховув козак Тишенко. Єдина згадка про минуле Кудеяра – хрест із невиразним написом. Усе життя юнак не розставався із цією річчю, навіть тоді, коли прийняв іслам. Однак у кінці твору перед Кудеяром розкривається таємниця його походження. Цей хрест належав синові Івана Грозного. Герой опинився в глухому куті. Виходить, він – царевич і мстить власному батькові. Від усвідомлення цього серце персонажа не витримує.

Як бачимо, над долею Кудеяра постійно нависає фатум. Він прагне досягти гармонії, омріяного ідеалу. Однак усе руйнується. У повісті це показано за допомогою прийому поступового нагнітання жаху. Юрій Кудеяр, одного разу свідомо порушивши заповідь "не вбий", приречений до покарання. Він зовсім не відчуває мук сумління, холоднокровно вбиває дитину Насті, народжену в татарському полоні. Кудеяр намагається виправдати себе, цим убивством він ніби очищує себе та дружину від осуду. У силу обставин герой стає бездушним убивцею, на нього смерть хлопчика справляє катарсисну дію. Однак із цього моменту він – заручник долі. Кудеяр сам опиняється на крок від смерті – татарський полон, в'язниця, повернення в Москву, знущання та приниження царем і врешті втрата коханої. Юрій відчуває огиду перед самим собою. Зламаний морально, він обирає для себе шлях розбійництва. Мимоволі стає грабіжником і вбивцею. Тепер ним керує почуття помсти. Однак ця помста обертається власною смертю.

Образ Кудеяра в повісті – уособлення жаху та страху: "Где дикая заросль, где жилище волков, человеку становится поневоле жутко, где человека как будто кто-то сзади хватает – там Кудеяр. Этот Кудеяр что-то бродячее, страшное и тайное, ни живое, ни мертвое, что-то такое, чего и объяснить нельзя. Детей пугают именем Кудеяра; бегают дети в лес, а отцы говорят им: не бегайте туда, ребята, там Кудеяр-разбойник ходит...там страшно!" [8, 349].

Емблемою Середньовіччя та готичного роману є замок. Цей образ представлений також у повісті-хроніці "Кудеяр", однак тут він дещо трансформований і втілений на рівні образів-символів: як хата, в'язниця, палац. Образ хати у творі – уособлення домашнього затишку, ідилії, це те місце, де молоде подружжя Настя та Юрій відчувають себе по-справжньому щасливими. Однак згодом рай руйнується. Образ хати змінюється татарською в'язницею, куди потрапляє ошуканий Кудеяр: "В тюрьме, где жила толпа крепостных невольников, было отделение с запертою железною дверью и с маленьким отверстием, выходившим в общую тюрьму. Этот застенок имел до трех сажен длины и до сажени ширины. Там заключен был Кудеяр, окованный и по рукам и по ногам....кандалы разъели ему руки и ноги, протлелая одежда вся наповнилась насекомыми; нестерпимая вонь душит его" [8, 203]. Відповідно до канонів готичного роману, у творі відбувається швидка зміна місця дії. Із в'язниці, осередку бруду та приниження, Кудеяр потрапляє в ханський палац. І тут знов проявляється принцип контрасту, властивий готичній прозі: "Кудеяра поместили в трех покоях ханского дворца; стены их были обвешены, а пол устлан персидскими коврами; вдоль стен стояли низенькие диваны, обитые красным тисненным сафьяном; разноцветные стекла, вставленные в полукруглые оконные рамы, разливали мягкий, приятный полусвет" [8, 217]. Однак далі події розгортаються таким чином, що хронотоп перестає домінувати в

оповіді твору. Кудеяр йде всупереч своїм моральним принципам, ідеал домашнього затишку перестає цікавити його, розривається зв'язок із хатою. Він залишається без дому і опиняється на шляху злочину.

У повісті "Кудеяр", так само як і в готичному романі, наявний лейтмотив блукань. Герой хоче віднайти правду, однак постійно стає на заваді зрада, жорстокість, обман. Кудеяр знаходиться в так званому лабіринті. Відчайдушно шукаючи вихід, він зрікається найсвятішого, що є в людини, віри в Бога та приймає чужу віру – іслам. Ним керує лише тільки жага помсти та бажання звільнити людство від зла. А це призводить до нехтування героєм моральних принципів і правил. Врешті-решт Кудеяр втрачає свою душу, а згодом і самого себе.

Отже, у повісті-хроніці "Кудеяр" М.Костомарова можна виділити такі ознаки готичної прози: змалювання жахливих картин вбивства, функціонування образів-символів (хата, в'язниця, палац), постійне напруження та психологічна загостреність, драматизм колізій, а головне постійне очікування чогось страшного. Художня проза М.Костомарова – самобутня та оригінальна, в якій помітні не тільки традиції класичної вітчизняної літератури, але й західноєвропейської. Це ще раз підкреслює цінність творчого доробку письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловьева Н. У истоков английского романтизма / Н.А.Соловьева. – М.: Из-во МГУ, 1988. – 232 с.
2. Матвієнко О. Традиції готики в англійській літературі XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04 "Література зарубіжних країн" / О.В.Матвієнко. – Львів, 2000. – 20 с.
3. Білоус О. Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози) / О.Білоус // Американська література на рубежі XX–XXI століть: матеріали II Міжнародної конференції з літератури США, (Київ, 24–26 вересня 2002 р) / Укл. Т.Н.Денисова. – К.: ІМВ, 2004. – С. 191-197.
4. Денисюк Х. Готичний роман: специфіка жанру / Х.Денисюк // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць факультету Гуманітарного інституту Національно-авіаційного університету. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – Вип. 11. – С. 286-293.
5. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література / І.Лімборський // Всесвіт. – 1998. – № 5-6. – С. 157-162.
6. Історія української літератури XIX століття / за ред. акад. М.Г.Жулинського: У 2 кн. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2005. – 656 с.
7. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова / В.Л.Смілянська // Шевченкознавчі розмисли: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2005. – С. 434-469.
8. Костомаров М. Твори / Упоряд., передм. та приміт. В.Л.Смілянської: У 2 т. – Т. 2.: Повісті. – К.: Дніпро, 1990. – 780 с.

УДК 811.161.2′04′373.234′271.16:391

ЗАСТАРІЛІ НАЗВИ ОДЯГУ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ (ЛЕКСИКО-ІСТОРИЧНИЙ КОМЕНТАР)

Томиліна Г.Я., к. філол.н., доцент, *Полежаєва Н.А., ст.викладач

Запорізький національний університет
**Запорізький національний технічний університет*

Стаття присвячена аналізу архаїчних назв одягу у творах української літератури першої половини XIX століття в їх лексико-історичному аспекті, які дають змогу письменникові відтворити конкретні історичні обставини й побутові умови суспільного життя.

Ключові слова: застарілі слова, архаїзми, історизми, пасивна лексика.

Томилина Г.Я., *Полежаева Н.А. УСТАРЕВШИЕ НАЗВАНИЯ ОДЕЖДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА (ЛЕКСИКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ